

**В. А. ДЕМ'ЯНЧУК,**  
*викладач кафедри правових галузевих дисциплін,  
Міжнародний економіко-гуманітарний університет  
імені академіка Степана Дем'янчука*

## ПРОТОКОЛ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

Протокол судового засідання є одним із основних кримінально-процесуальних документів та віднесений до кола джерел доказів. Однак у чинному Кримінально-процесуальному кодексі України відсутнє його нормативне визначення. Поняттю протоколу судового засідання у науковій літературі серйозна увага практично не приділялося, а у наявних висловлюваннях немає єдності, домінує дещо спрощений підхід.

Такий незадовільний стан спонукає до дослідження спеціальних ознак протоколу судового засідання для науково обґрунтованого визначення цього процесуального поняття, що може бути використано при реформуванні КПК України, усунення прогалини у теорії доказів.

Розв'язання даної наукової та практичної проблеми започатковано у роботах В. Б. Алексеева, Б. С. Тетеріна, А. К. Тубельця, Г. І. Загорського, В. М. Тертишник, Є. Г. Коваленка, В. Т. Маляренка, Ю. П. Алєніна, В. В. Назарова, Г. М. Омеляненко, В. О. Попелюшка. Праці цих вчених використані нами у даному дослідженні.

Дана стаття є спробою наукового дослідження суттєвих ознак протокола судового засідання по кримінальній справі, які виділяють його із масива кримінально-процесуальних документів, насамперед, від протоколів слідчих та інших процесуальних дій. Також у цій статті для формулювання власного визначення протоколу судового засідання ми розглянемо і проведемо дослідження його дефініцій у наукових роботах з кримінально-процесуального права

Отже, М. М. Гореватий зазначає, що протокол судового засідання повинен бути документом, що чітко і вичерпно відтворює весь хід судового процесу. Посилаючись на позицію судової практики, він стверджує, що протокол судового засідання є документом величезної процесуальної важливості, на підставі якого вищестоящі судові інстанції перевіряють і вирішують питання про правильність дій суду при розгляді справи і про відповідність вироку даним, встановленим в судовому засіданні [2, 109-110]. Як можемо бачити, автор акцент робить не на ознаках цього процесуального документа, а на вимогах, яким він має відповідати, його значенні для судової практики.

А. Л. Ципкін вважає, що протокол судового засідання є єдиним документом, який встановлює, як проходило судові засідання і що було встановлене на суді [19, 72]. Дуже наближено до позиції А. Л. Ципкіна інтерпретують протокол судового засідання Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорев, П. С. Злькінд: це єдиний процесуальний документ, який свідчить про все, що відбувається в судовому розгляді [3, 196]. Щодо терміну "документ", вжитого М. М. Гореватим і А. Л. Ципкіним,

ми вже вказували, що він передбачає не тільки письмову форму фіксації, що є обов'язковою ознакою протоколу судового засідання.

А. Л.Ципкін, Г.Ф.Горський, Л.Д.Кокорев, П.С.Злькінд вказують, що протокол - це єдиний документ, який фіксує зміст судового засідання. Вважаємо, що автори не беруть до уваги того, що перебіг судового засідання, рішення суду можуть фіксуватися за допомогою технічних засобів на відповідних носіях (наприклад, диск, дискета, касета) (ч.5 ст.87-1 КПК), в окремих постановках (ухвалах) судді (ст.273 КПК України) і приєднуються до протоколу судового засідання як його додатки.

Б.С.Тетерін вважає, що протокол судового засідання є одним з основних судових документів. Він має своїм призначенням відображати, фіксувати все те, що відбувається в ході судового розгляду [14, 6]. Як бачимо, автор уникнув висловлених вище зауважень, дає зрозуміти, що протокол судового засідання є письмовим, називаючи його судовим документом, а також вказує, що є й інші документи, які фіксують діяльність і рішення суду.

На значущість протоколу вказує А.К. Тубелець. Він пише, що разом з вироком суду одним з найважливіших документів судового розгляду є протокол судового засідання. У ньому відображається весь хід розгляду справи [16, 41]. З аналізу наведених визначень слід зауважити, що протоколу судового засідання в силу вимог закону має бути притаманна певна вибірковість. Тому у ньому має фіксуватися лише той масив відомостей, на які вказано у кримінально-процесуальному законі.

У фундаментальній праці "Настільна книга судді" В.Б.Алексєєв висловив обґрунтовану думку про те, що безпосереднє й усне сприйняття суддями доказів при розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції супроводжується фіксуванням в особливому процесуальному акті — протоколі судового засідання — процедури судового розгляду і процесу доказування, що відбувається в ньому [10, 415]. Як бачимо, хоча чіткого визначення протоколу судового засідання не наведено, але визначено його суттєві ознаки, які, на наш погляд мають бути використані при формулюванні аналізованого поняття. Слід лише вказати, що зараз протоколи судового засідання складаються у ході кожного судового засідання суду першої інстанції, а також при кожній окремій процесуальній дії, вчиненій поза постійним місцем засідання суду першої інстанції, а у випадках, визначених КПК також у суді апеляційної інстанції (ч.1 ст.87, ч.5 ст.357, ч.9 ст.362 КПК).

У іншій роботі В.Алексєєв відтворив вищенаведену тезу. Але додатково зробив цікаве зауваження, що протокол судового засідання є актом, який забезпечує правильний розвиток процесу доказування при розгляді справи і перевірці законності та обґрунтованості прийнятого рішення [1,21].

В. Т.Томін, Р.Х. Якупов, В.А. Дунін висловили думку, що протокол судового засідання - один із найбільш важливих процесуальних документів, призначений адекватно відтворити все суттєве, що мало місце в судовому засіданні. Це єдиний документ, який доводить, що було і чого не було в судовому засіданні [15, 13]. У цілому, погоджуючись із цим визначенням, хотіли б вказати на ок-

ремі його недоліки - протокол судового засідання повинен відповідати конкретним вимогам закону щодо його змісту, а не фіксувати абстрактне "все суттєве, що мало місце в судовому засіданні". І хто, та як визначатиме суттєвість дій під час судового процесу? Крім того, як вже йшлося вище, не лише в протоколі судового засідання можуть міститися відомості про хід та результати судового розгляду. Саме по собі складання протоколу не завжди може забезпечити точну фіксацію змісту судового засідання, інакше не потрібно була процедура подання зауважень на нього та відповідні обов'язки суду.

Хотіли б звернути увагу і на метафоричне, а тому зрозуміле визначення протоколу судового засідання як "дзеркала судового розгляду" [16,41; 18,131]. Однак назвати його науковим, обґрунтованим підстав немає.

Г.І. Загорський зауважив, що особлива важливість протоколу судового засідання як процесуального документа полягає не тільки в тому, що він є не лише своєрідним "дзеркалом" судового розгляду кримінальної справи, але й основним джерелом об'єктивних даних, за допомогою яких перевіряється законність і обґрунтованість прийнятих судом рішень. Він є гарантією можливості об'єктивної перевірки не тільки прийнятих рішень, але і законності всіх дій суду в процесі розгляду справи [4, 37]. Слід погодитися із автором у тому, що протокол судового засідання - це основне, проте не єдине, джерело даних про судовий розгляд. Однак у своєму визначенні Г.І.Загорський використав критикований вище метафоричний спосіб визначення сутності протоколу судового засідання і більшою мірою вказує на значення протоколу судового засідання для судів вищестоящих інстанцій, не називаючи інших способів його використання у кримінальному процесі.

У підручнику М.М.Михеєнка, В.Т.Нора, В.П.Шибіка відсутнє окреме визначення поняття "протокол судового засідання", автори лише наводять законодавче визначення поняття "протокол". Вчені вказують на те, що протокол судового засідання є важливим процесуальним документом. При тлумаченні аналізованого поняття автори зауважили, що під поняттям "протоколи судових дій" маються на увазі протоколи розпорядчого засідання суду, судового засідання суду першої інстанції, засідань Пленуму Верховного Суду України [8, 156]. Зрозуміло, що це роз'яснення не вовною мірою відповідає чинному процесуальному законодавству та не дозволяє зрозуміти особливих ознак, сутності протоколу судового засідання.

Спільні елементи дозволили об'єднати аналіз трьох наступних визначень протоколу судового засідання. В.М.Тертишник визначив протокол судового засідання як єдиний процесуальний акт, який фіксує та засвідчує протягом усього судового провадження хід і результати розгляду справи, доводить, що було та чого не було в судовому засіданні [13, 876]. Є.Г.Коваленко аналогічно вказав, що протокол судового засідання є єдиним процесуальним документом, який свідчить про всі судові дії та рішення, які мали місце в процесі судового слідства кримінальної справи [5, 559]. Також у "Науково-практичному коментарі до КПК України" під редакцією В.Т.Маляренка, Ю.П.Алєніна була вислов-

лена точка зору, згідно із якою протокол засідання є єдиним документом, який відображає весь хід судового розгляду, сприяє винесенню вироку відповідно до матеріалів, розглянутих в судовому засіданні, і забезпечує можливість контролю за виконанням судом першої інстанції вимог законності [17, 292].

Ми вже вказували, що протокол є основним, але не єдиним процесуальним документом щодо перебігу судового засідання. На нашу думку, не вдалим є термін “судове провадження”, використане В.М.Тертишником, адже розгляд справи судами апеляційної інстанції у протоколі судового засідання фіксується як виняток (ч.9 ст.362 КПК України), у суді касаційної інстанції взагалі не фіксується.

Щодо визначення Є.Г.Коваленка, то не варто, на нашу думку, було використовувати термін “судові дії”, бо у протоколі фіксуються процесуальні дії не лише суду, а й сторін процесу (п.10,11 ч.3 ст.87 КПК України), а також обмежувати їх лише судовим слідством. У протоколі має відображатися хід судового розгляду. Крім того, не всі рішення суду викладаються у протоколі, в силу ст.273 КПК України.

Деякого уточнення потребує думка авторів названого “Науково-практичного коментаря до КПК України”. Вони невдало, на нашу думку, вжили вираз “весь хід судового розгляду”. По перше, у ст.87 та низці інших норм КПК України визначено обсяг відомостей, які повинен містити протокол судового засідання. Крім того, це визначення зорієнтоване лише на фіксацію стадії судового розгляду кримінальної справи і не враховує, що протоколи ведуться і під час судових засідань в стадіях досудового провадження (ст.236-1, ч.3 ст.236-6, ч.12 ст.236-8 КПК України), попереднього розгляду справи суддею (ч.3 ст.240 КПК України), і в апеляційному провадженні (ч.9 ст.362 КПК України), і на стадії виконання вироку (ч.5 ст.411 КПК України). До того ж виходячи з чинного законодавства, практики його застосування протокол судового засідання може бути не готовим на момент видалення суду до нарадчої кімнати (ч.1 ст.87-1 КПК України), тому винесення вироку відповідно до матеріалів, розглянутих в судовому засіданні, має забезпечуватися у інший спосіб.

Окремі автори зазначають, що протокол судового засідання, що складається в ході судового розгляду, є носієм інформації про зміст досліджуваних судом доказів і ухвалених судом процесуальних рішень [6, 535]. Очевидно, що зміст протоколу судового засідання не настільки обмежений. Крім того, слід звернути увагу на ту обставину, що в силу закону протоколи судових засідань складаються не тільки для фіксації стадії судового розгляду кримінальної справи.

Нам імпонує визначення Н.Сибільової, згідно із яким протокол судового засідання - процесуальний документ, в якому фіксується хід судового розгляду ... кримінальної справи [20, 176]. Це вдале, лаконічне визначення. Але слід звернути увагу на ту обставину, що в силу закону протоколи судових засідань складаються не тільки для фіксації стадії судового розгляду кримінальної справи. Це зауваження стосується і визначення А.Г.Коваленка.

Інші автори (О.Р.Михайленко, В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко, В.В. Рожнова, О.Ф. Штанько, Ю.І. Азаров) окремого визначення протоколу судового засі-

давня не пропонують. Вони відзначають, що загалом протокол - це документ про проведення слідчих, судових та інших процесуальних дій. Він є основним засобом фіксації факту, перебігу, змісту і результатів проведення всіх процесуальних дій, за допомогою яких безпосередньо збираються і перевіряються докази та їх джерела [9, 195]. Самостійну групу протоколів становлять протоколи судових засідань суду першої та апеляційної інстанції [7,25; 12, 20]. Протокол судового засідання є також важливим джерелом доказів [9, 196].

Заслугує відзначення дефініція, запропонована В.О.Попелюшком. Він зазначає, що серед численних документів кримінальної справи особливе місце займає протокол судового засідання. Від інших протоколів він відрізняється процесуальною формою, змістом і призначенням. Протокол судового засідання - це письмове джерело відомостей про учасників процесу, про час і місце засідання, про діяльність суду та учасників процесу при розгляді справи, про досліджені в суді докази, тобто засіб фіксації та збереження інформації про хід розгляду кримінальної справи [11, 110-111]. На нашу думку, наведений автором комплекс ознак є досить повним. Проте, видається не варто було перераховувати і конкретно вказувати на окремі групи фіксованих обставин, адже у ч.3 ст.87 КПК їх передбачено значно більше. Крім того, оскільки йдеться про процесуальний документ, слід було вказати на дотримання вимог закону щодо форми та змісту, оформлення протоколу судового засідання.

Слід звичайно розглянути і законодавче визначення протоколу судового засідання, наведене у ч.1 ст.87 КПК у редакції Закону України від 8 вересня 2005 р. №2875-IV, згідно із яким "основним засобом фіксації перебігу судового розгляду справи є протокол судового засідання». Правильно, на нашу думку відзначено, що протокол судового засідання є основним способом фіксації, але не вказано, у який же спосіб вона здійснюється, а зрозуміло, що він один - письмовий. Тож на цьому варто було наголосити.

Справедливим, на нашу думку, залишається вже висловлене критичне зауваження до інших визначень протоколу судового засідання, з яких випливає, що цей процесуальний документ ведеться тільки в стадії судового розгляду кримінальної справи. Адже у наступних реченнях ч.1 ст.87 КПК це фактично спростовується тим, що "у ході кожного судового засідання суду першої інстанції, а також при кожній окремій процесуальній дії, вчиненій поза постійним місцем засідання суду першої інстанції, складається протокол. У суді апеляційної інстанції протокол судового засідання ведеться у випадках, передбачених цим Кодексом". Така суперечливість має бути виправлена у науково обгрунтованому визначенні протоколу судового засідання.

Врахувавши досягнення та недоліки, які були виявлені нами у наукових та законодавчому визначенні протоколу судового засідання, можемо запропонувати власне бачення щодо цього поняття При його формулюванні ми намагалися виходити з сукупності ознак та призначення, притаманних саме цьому процесуальному документу.

По-перше, слід вказати, що протокол судового засідання є різновидом про-

токолу як одного із основних кримінально-процесуальних документів. Виходячи із цього стає зрозуміло, що він виготовлений письмово, має відповідати загальним вимогам, які сформульовані щодо кримінально-процесуальних документів [7, 31-36] і закономірно поширюються і на протокол судового засідання.

По-друге, ознакою протоколу судового засідання вважаємо те, що він є обов'язковим способом фіксації секретарем судового засідання ходу та результатів кожного судового засідання по кримінальній справі у суді першої інстанції, кожної процесуальній дії, вчиненої ним поза постійним місцем засідання, а також і в інших судових засіданнях відповідно до КПК України. В силу своєї неподільності вказана ознака є доволі об'ємною, її складові ми розглянемо окремо, для цього умовно їх розмежувавши.

Отже, у визначенні має бути вказано, що протокол судового засідання є основним способом фіксації перебігу судового процесу. Здійснення такої фіксації є компетенцією спеціального суб'єкта - секретаря судового засідання. На нашу думку, це дозволяє підкреслити обов'язковість ведення протоколу судового засідання у кожному визначеному законом судовому засіданні (ст.84, ч.1 ст.87 КПК); підкріплює дію такої підстави для скасування вироку, постанови, як відсутність протоколу судового засідання (п.10 ч.2 ст.370 КПК України). Разом з тим, обов'язковість письмового оформлення судового засідання не виключає застосування технічних засобів фіксації. У визначенні вказано на притаманну лише протоколу судового засідання рису - обов'язкове ведення його лише секретарем судового засідання

Також у визначенні має бути вказаний і предмет фіксації. На нашу думку, ним є зміст та результати кожного судового засідання по кримінальній справі у суді першої інстанції, а також при кожній процесуальній дії, вчиненій ним поза постійним місцем засідання, а також в інших судових засіданнях у випадках, визначених КПК України.

Визначаючи предмет фіксації у протоколі судового засідання як зміст та результати кожного судового засідання ми хотіли відтворити зв'язок із загальним визначенням протоколу у законі (п. 20 ст.32 КПК України) та теорії кримінального процесу.

До того ж, такий підхід, за нашим задумом, дозволяє уникнути ототожнення поняття "судове засідання" із стадією судового розгляду. Разом з тим, у понятті відображено, що протокольна фіксація обов'язково ведеться не тільки в судовому розгляді кримінальної справи, а також у судових засіданнях при здійсненні судового контролю на стадії досудового розслідування, попередньому розгляді справи суддею, у попередньому розгляді справи судом апеляційної інстанції (за рішенням цього суду), при проведенні цим судом судового слідства; у судових засіданнях на стадії виконання вироку.

По-третє, у визначенні протоколу судового засідання має бути відображено, що він оформляється згідно із вимогами закону щодо змісту та оформлення, ознайомлення із протоколом, подання та розгляду зауважень на нього, чим забезпечується його значення джерела доказів та процесуальної гарантії.

На обґрунтування цієї ознаки протоколу судового засідання ми хотіли б вказати, що зміст та результати судових засідань фіксуються не довільно, за вибором секретаря судового засідання чи за вказівкою судді, а саме згідно із вимогами закону щодо змісту протоколу. Такий елемент виправданий також тому, що виклад всіх обов'язкових реквізитів протоколу в силу їх чисельності неможливий, але вони вказані у КПК (ст.87,87-1 КПК України). Процедура оформлення протоколу, ознайомлення із ним, подання та розгляду зауважень на протокол судового засідання також вказана у законі (ст.87-1 -88-1 КПК України).

Ми намагалися підкреслити, що протокол судового засідання є джерелом доказів, якщо процесуально правильно, повно та достовірно фіксує юридично значущі обставини про дотримання процедури судового розгляду, результати судового слідства, судових промов сторін. Цим же забезпечується і значення протоколу судового засідання як гарантії правосуддя. Адже на основі достовірного та допустимого протоколу вищестоящі суди можуть перевірити законність і обґрунтованість дій та рішень нижчестоящего суду і виправити допущені порушення.

З іншого боку, протокол судового засідання є і гарантією прав особи - точний і повний протокол забезпечує захист прав особи при постановленні вироку, який повинен ґрунтуватися лише на доказах, як були досліджені судом та сторонами під час судового слідства, обговорені під час судових дебатів, що відображається у протоколі. Від повноти і правильності протокольних записів безпосередньо залежить можливість оскарження учасниками судового розгляду незаконних дій суду, може залежати питання про кримінальну відповідальність свідка, потерпілого, експерта, перекладача

Протокол судового засідання може і не набути значення джерела доказів та не виконувати ролі процесуальної гарантії у разі невиконання норм КПК щодо змісту та оформлення протоколу, ознайомлення із ним, подання та розгляду зауважень на протокол судового засідання.

Підсумувавши все висловлене, ми готові запропонувати власне визначення. Протокол судового засідання - це кримінально-процесуальний документ, який є обов'язковим способом фіксації секретарем судового засідання ходу та результатів кожного судового засідання по кримінальній справі у суді першої інстанції, при кожній процесуальній дії, вчиненій ним поза постійним місцем засідання, а також і в інших судових засіданнях відповідно до КПК України, згідно із вимогами закону щодо змісту та оформлення, ознайомлення із протоколом, подання та розгляду зауважень на нього, чим забезпечується його значення джерела доказів та процесуальної гарантії.

На нашу думку, наведене науково обґрунтоване визначення протоколу судового засідання може бути використане у КПК України. Тому пропонуємо доповнити ст.32 КПК України пунктом 21, у якому викласти дещо "концентрований" її варіант, більш доречний для правових норм: "протокол судового засідання - це кримінально-процесуальний документ, який є обов'язковим способом фіксації секретарем судового засідання ходу та результатів кожного судо-

вого засідання по кримінальній справі у суді першої інстанції, при кожній процесуальній дії, вчиненій ним поза постійним місцем засідання, а також і в інших судових засіданнях відповідно до даного кодексу”.

### **Література:**

1. Алексеев В. *Протокол судебного заседания* // Советская юстиция. - 1972. - №7. — С.21-22.
2. Гореватий Н.М. *Подготовка и проведение судебного следствия*. - М.: Гэсиздюрлит, 1955. - 112 с.
3. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С.. *Проблемы доказательств в советском уголовном процессе* - Воронеж, Изд-во Воронеж, ун-та, 1978. - 304 с.
4. Загорский Г.И. *Судебное разбирательство по уголовному делу*. - М.: Юрид. лит. - 1985. - 84 с.
5. Коваленко Є.Г. *Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник*. - К: Юрінком Інтер, 2006. - 632 с.
6. *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РФ*. Под ред. А.Г.-Коваленко. - М.: Эксмо, 2003. - 1264 с.
7. Михайленко О.Р. *Складання процесуальних актів у кримінальних справах*. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - 256 с.
8. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. *Кримінальний процес України*. - К.: Гибідь, 1999. — 536 с.
9. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. *Кримінальний процес України*. -К.: Юридична думка, 2005. - 548 с.
10. *Настольная книга судьи*. - М.: ЮЛ, 1972. - 744 с.
11. Попелюшко В. О. *Судовий розгляд кримінальної справи*. - К.: Кондор, 2006. - 234 с.
12. Рожнова В.В., Штанько О.Ф., Азаров Ю.І. *Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів (досудове провадження)*. - Навч. - практ. посібник з метод. рек. - К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. - 308 с.
13. Тертишник В.М. *Кримінально-процесуальне право України. Підручник*. 4-те вид., доп. і переробл. - К: А.С.К., 2003. - 1120 с.
14. Тетерин Б.С. *Протокол судебного заседания по уголовному делу*. - М.: Где. изд-во юрид. лит., 1960. - 107 с.
15. Томин В.Т., Якупов Р.Х., Дунин В.А. *Процессуальные документы, сроки и судебные издержки в уголовном судопроизводстве*. - Омск: б. и., 1973. - 51 с.
16. Ту белец А. К.. *Рассмотрение уголовных дел*. - К.: Изд-во полит. Лит. Украины, 1984. - 80 с.
17. *Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общей редакцией В.Т.Маляренко, Ю.П.Аленина*. - Х.: 000 «Одиссей», 2007. - 1008 с.
18. *Уголовно-процессуальный кодекс. Научно-практический комментарий*. - К.: Изд-во полит, лит Укр., 1984 - 595 с.
19. Цыпкин А.Л. *Судебное разбирательство в советском уголовном судопроизводстве*. - Саратов: Изд-во Саратов, ун-та, 1962. - 75 с.
20. *Юридична енциклопедія: в 6 томах / Редколегія: Ю.С.Шемшученко (голова редколегії)*. - 5-й том. - К.: Вид-во “Українська енциклопедія”, 2003. - 736 с.